

BOZORLARDA SODIR BO'LADIGAN JINOYATLARNING OLDINI OLISH CHORA-TADBIRLARI

Jamoat xavfsizligi universiteti magistratura tinglovchisi mayor

Abduraximov Abdumalik Rahmanqulovich

Annotatsiya: *Dinamik va o'zaro bog'liq global iqtisodiyotda savdo, tijorat va iqtisodiy o'sishni osonlashtirishda bozorlarning rolini ahamiyatsiz qoldirib bo'lmaydi. Ushbu moliyaviy va tijorat faoliyati markazlari zamonaviy jamiyatlarning qon tomiriga aylanib, tovarlar, xizmatlar va kapitalni samarali almashtirishga imkon beradi. Shu bilan birga, bozorlarning tabiati, ularning qimmatbaho aktivlari va xilma-xil ishtirokchilari kontsentratsiyasi bilan, ularni jinoiy ekspluatatsiyaning turli shakllariga nisbatan himoyasiz qiladi. Shuning uchun siyosatchilar, nazorat qiluvchi organlar va bozor manfaatdor tomonlari ushbu muhim iqtisodiy institutlar doirasida jinoyatlarning oldini olish va yumshatish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun hamkorlik qilishlari juda muhimdir. Ushbu maqolada bozorlarda sodir bo'layotgan jinoyatlarni oldini olish chora-tadbirlar haqida ma'lumot beriladi.*

Kalit so'zlar: *bozor iqtisodiyoti, xalqaro chora-tadbirlar, hukumat qarorlari, nazorat tashkilotlari, kompleks yechimlar*

Kirish: Bozorlarda jinoyatchilikning oldini olish ko'plab muhim bozorlarning omon qolishi va ular jamoalarga beradigan imtiyozlar uchun juda muhimdir. Bozorlarda jinoyatchilik holatlarining samarali va barqaror kamayishi milliy darajaga ham ta'sir qilishi mumkin. Uyushgan jinoyatchilik va xususan, giyohvand moddalar savdosi ba'zan bozorlarda jinoyatchilikning sababi bo'lib, oldini olishda muvaffaqiyat bunday bozorlarning jinoiy ishlarga kirish nuqtasi sifatida foydalanish imkoniyatini kamaytirishi va keyinchalik mahalliy va keng jamoatchilikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Muvaffaqiyatli profilaktika choralari ham namuna bo'lib xizmat qilishi va jamoat joylarida jinoyatchilikning samarali oldini olish to'g'risida ma'lumot berishi va boshqa sohalardagi jinoyatchilikning oldini olish siyosati va tashabbuslariga ta'sir qilishi mumkin.

Zo'ravonlik jamiyat ichidagi ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni buzishi va jamoalarning qashshoqlikdan chiqib ketish uchun zarur bo'lgan muhim tadbirlarni amalga oshirishiga yo'l qo'ymasligi mumkin. Vandalizm kabi kichik huquqbuzarliklar ham katta oqibatlariga olib keladi. Ta'mirlash xarajatlari nisbatan kichik bo'lsada, grafiti, vandalizm va mulkka yetkazilgan zarar jamoatchilikning jinoyatchilikdan qo'rqishiga va bozor maydonlaridan qochishga olib kelishi mumkin, bu esa jamiyatning ushbu jamoat maydonidan foydalanishini samarali ravishda o'zgartiradi. Og'ir holatlarda, ayniqsa, bu takrorlanadigan hodisa bo'lsa, bu bozorlarning qochishiga va muhim ijtimoiy va iqtisodiy stress ostida bo'lgan joylarda bozorlarni qayta ishga tushirmaslikka olib keldi. Bunday hodisalar jamoalarni ijtimoiy va tijorat aloqalari uchun azaliy forumdan va undan kelib chiqadigan keyingi imtiyozlardan mahrum qildi.

'Bozorlar tarix davomida va butun dunyo bo'ylab shaharlarning yuragi va ruhidir. Jamiyat madaniyati, urf-odatlar va an'analarini aks ettiruvchi bozorlar nafaqat mahalliy aholini, balki noyob tajribada qisqacha ishtirok etishni istagan sayyohlarni ham jalb qiladi. Shu bilan birga, bozorlar jinoiy niyatda bo'lganlarni ham jalb qiladi va shuning uchun jinoyatchilik jinoyatchilikning oldini olish strategiyasini amalga oshirish bilan hal qilinishi kerak bo'lgan omil hisoblanadi.

Garchi bozor savdogarlari ko'pincha o'g'irlangan yoki qalbaki tovarlarni sotishda ishtirok etishsada, ular o'g'irlik qurboni bo'lishadi. Ikkinchi qo'l tovarlar va antiqa buyumlardagi bozor savdogarlari, ayniqsa, ularning zaxiralari ko'pincha saqlanadigan uydagi o'g'irlik va talonchiliklarga nisbatan zaifdir. Ularning eng yaxshi buyumlarini o'g'irlash ularni tirikchilikdan mahrum qilishi mumkin. Bozorning o'zida stallholders qurboniga aylanishi mumkin. Ushbu jamoaning tajribasi bozorlarda jinoyatchilikning oldini olish rasmiy va norasmiy politsiya faoliyati natijasi ekanligining qiziqarli namunasidir.

Bozorlarda sodir bo'ladigan jinoyatlarning xilma-xilligi juda keng va bozorlar taqdim etadigan jinoiy faoliyat uchun ko'plab imkoniyatlarni aks ettiradi. Bundan tashqari, bozorlar jinoyat va noto'g'ri xatti-harakatlar uchun noyob va murakkab muhitni ifodalaydi. Bozor faoliyati asosan naqd pulga asoslangan bo'lib, o'g'rilar uchun keng qiziqish uyg'otadi. Iqlim ko'pincha shovqinli va chalkash bo'lib, har xil turdagi firibgarliklar uchun ideal muhitni

ta'minlaydi. Bozorlar, ayniqsa tartibga solinmagan bozorlar, ko'pincha sayohatlar hamjamiyati a'zolarini jalb qiladi, ular jinoiy xatti-harakatlarning ayrim turlariga ko'proq jalb qilinishi mumkin.

O'zbekistonda sodir etilgan jinoyatlarga va ularni sodir etmaslikka qarshi qonunlar mavjud. Sub'ektiv tomon jinoyat tarkibining zaruriy belgisi bo'lib, u mavjud bo'lmasa, jinoyat tarkibi ham bo'lmaydi. Jinoyatning sub'ektiv tomoni – jinoiy xulq-atvorning ichki ruhiy xususiyatini ifodalovchi, shaxsning o'zi sodir etgan qilmishining barcha belgilari va uning yuridik jihatdan ahamiyatli bo'lgan alohida ob'ektiv belgilariga nisbatan ruhiy munosabatidir. B.F.Yusupov aytganidek, faqat qonunda nazarda tutilgan ayb shaklining mavjudligi aniqlangan taqdirda sodir etilgan qilmishda jinoyat tarkibi hamda jinoiy javobgarlik uchun asos mavjud, deb topilishi mumkin. Jinoyatning sub'ektiv tomonini aniq belgilash jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish va shaxsning aybi darajasini hisobga olgan holda adolatli jazo tayinlashning zaruriy shartidir.

Shu sababli ham bezorilik jinoyati sub'ektiv tomoni xususiyati bilan bog'liq masalaning to'g'ri hal qilinishi jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish, asosiysi, ob'ektiv belgilariga ko'ra o'xshash jinoyatlardan farqlash imkoninin beradi. Mazkur jinoyatini sodir qilishda qasd shaklining aniq bo'lmasligi, jinoyat motivi va maqsadining "noodatiy" ko'rinishi mazkur jinoyat sub'ektiv tomonini alohida o'rganish zaruratini tug'diradi. Bezorilik jinoyati sub'ektiv tomondan qasddan sodir etilishi haqidagi fikr barcha olimlar tomonidan bir xilda ma'qullanadi. Chunki jinoyat qonunining o'zida bezorilik "jamiyatda yurish-turish qoidasini qasddan mensimaslik" sifatida ifodalangan. Jinoyat kodeksining ko'plab normalarida jinoyat qasddan sodir etilishi ko'rsatilgan bo'lsa ham, ammo biror-bir normada jinoyatning to'g'ri yoki egri qasddan sodir etilishi aks etmagan. Vaholanki, JK 21-moddasida qasdning har ikki turiga alohida ta'rif berib o'tilgan. Tergov-sud amaliyotida ham jinoyatlarni tergov qilishda qasdning turi ajratilmay, "qasddan sodir etilgan" degan jumla ishlatiladi. Shu sababli bezorilik jinoyatida qasdning qaysi turi mavjud bo'lishi haqidagi savol ko'plab munozaralarga sabab bo'lmoqda. Jinoyat huquqi nazariyasida bu masalada bugungacha yagona fikr mavjud emas. Ayrim olimlar bu jinoyatga huquqiy baho

berishda qasdning turini ajratmagan holda, bir xil, ya'ni "qasddan sodir etilgan" deb kvalifikatsiya qiladi.

Demak, bezorilik sub'ektiv tomondan qasdning to'g'ri va egri qasd bilan sodir etiladi. Bundan tashqari bezorilik harakatlarini sodir etayotgan shaxs ko'pchilik hollarda kelib chiqadigan oqibatga nisbatan befarq munosbatda bo'lgani uchun (so'rovda ishtirok etganlarning-55%) qasdning noaniq turi mavjud bo'ladi. Bezorilik sub'ektiv tomonining zaruriy belgisi jinoyat sodir etish motividir. Jinoyat huquqi nazariyasida jinoyat sodir etish motivini biror jinoyat tarkibining zaruriy belgisi, deb hisoblashning ikki sharti mavjud: 1) JK Maxsus qism normasining dispozitsiyasida motivni ko'rsatish orqali; 2) aniq bir jinoyat tarkibining yuridik tabiatiga ko'ra motiv zaruriy belgi sifatida talab etilib, mazkur normani

Maxsus qismda nazarda tutilgan boshqa norma bilan farqlash orqali aniqlanadi. Mualliflarning aksariyati bezorilik motivini aniqlamasdan turib, qilmishni bezorilik sifatida baholash mumkin emasligini aytadi. V.Malytsev bezorilik jinoyati bezorilik motivi bilan birga, boshqa motivlar (o'ch olish, nafratlanish, yoqtirmaslik) tufayli ham sodir etilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bunda qilmish jamiyatga va boshqa shaxslarga nisbatan hurmatsizlikda ifodalanishi zarur. Bu kabi qaramaqarshiliklarning sababi quyidagilarda ko'rinadi: birinchidan, bezorilik tushunchasining ko'p ma'noli ekanligi o'ziga xos qiyinchilikni ketirib chiqarib, uni boshqa motivlardan farqlash va ajratishni qiyinlashtiradi; ikkinchidan, bezorilikning ko'pincha boshqa jinoyatlar bilan bog'liq holda sodir etilishi o'xshash qilmishlardan farqlashda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi; uchinchidan, JK 277-moddasida bezoriliknin motivi aniq ifodalanmagan, jamiyatda yurish-turish qoidasini qasddan mensimaslikda ifodalanuvchi ob'ektiv belgi ko'rsatilgan.

Fikrimizcha, keltirib o'tganlarimiz jinoyat qonunining kamchiligi bo'lib, qonunni bir xilda qo'llanishi va jinoyatlarni to'g'ri kvalifikatsiya qilinishiga salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Bezorilik motivi baholovchi xususiyatga egaligi uchun ham qonunda uning tushunchasi berilmagan. Shuning uchun bezorilik motivining xususiyati, o'ziga xos belgilarini o'rganish orqali O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining tegishli qaroriga bezorilik motivi tushunchasini kiritish lozim, deb hisoblaymiz. Bezorilik motivi tushunchasining lo'nda va shu bilan birga mazmunan ko'p narsani aks ettiradigan ta'rifini berish zarurati bu belgining

huquqiy tabiatidan, aynan JK 277-moddasi va bezorilik belgisi mavjud bo'lgan boshqa moddalar bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim bo'lgan har bir holatda ushbu belgini aniqlash shartligidan kelib chiqadi. Biroq nazariya va amaliyotda bezorilik motivini aniqlash murakkabdir.

Amaliyotda esa jinoiy hulq-atvorga sabab bo'lgan barcha mavhum, tergov jarayonida aniqlanmagan va o'rganilmagan niyatlar bezorilik motiviga kiritiladi. Bunday holat motivni aniqlashning murakkabligi, ya'ni shaxs ruhiy holatini ko'z bilan ko'rish mumkin emasligi va faqatgina sodir etilgan qilmish orqali aniqlash mumkinligi bilan asoslantiriladi. Bezorilik harakatlari ko'p qirrali ekanligi bois uning asl ma'nosini aniqlash ancha qiyin hisoblanadir. Shuning uchun ham XX asr boshlarida bezorilik "motivsiz" va "sababsiz" jinoyat degan fikrlar bildirilgan. Keyinchalik bu fikr inkor etilib, olimlar tomonidan bezorilik jinoyatini bezorilik motivsiz sodir etish mumkin emasligi aytilgan. N.G. Ivanov va I.I. Kosarevlar bezorilik motivi deganda, birinchi navbatda shaxsni o'zining "meni"ni ko'rsatishga undovchi yoki kutilayotgan xavfdan himoya qilishga asoslangan, shaxs xulqining kutilmaganda o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omil tushunlishi kerak, deb hisoblaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bozorlarda jinoyatlarning oldini olish uchun mustahkam me'yoriy-huquqiy asoslar, ilg'or texnologik yechimlar, yaxlitlik madaniyati, manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar, ta'lim va xabardorlik dasturlarini birlashtirgan ko'p qirrali yondashuv talab etiladi. Ushbu kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali siyosatchilar, nazorat qiluvchi organlar va bozor ishtirokchilari ushbu muhim iqtisodiy markazlarning yaxlitligi va barqarorligini ta'minlash, barcha ishtirokchilarning manfaatlariga xizmat qiladigan gullab-yashnayotgan va xavfsiz bozorni rivojlantirish uchun birgalikda ishlashlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Taftish komissiyasi, Misspent yoshlar: Yoshlar va jinoyat, London: Angliya va Uelsda mahalliy hokimiyat organlari va NHS taftish komissiyasi, 1996 yil*

2. *Janobi Oliylarining Konstabulyar inspeksiyasi, kaltaklash jinoyati, London: Ichki ishlar vazirligi, 1998 yil*
3. *Ichki ishlar vazirligi, huquqbuzarlikni kamaytirish: Piter Goldblatt va Kris Lyuis tomonidan tahrirlangan huquqbuzarlik bilan kurashish usullari bo'yicha tadqiqot dalillarini baholash. London: Ichki ishlar vazirligi, tadqiqot va statistika, 1998 yil*
4. *Jinoyatchilikning oldini olish, shahar jinoyatlarining oldini olish va xavf ostida bo'lgan yoshlar bo'yicha xalqaro markaz: butun dunyo bo'ylab istiqbolli strategiyalar va dasturlar to'plami, Monreal, 2005 yil*
5. *Jinoyatning oldini olish xalqaro markazi, Jinoyatni oldini olish bo'yicha Dijest II: Muvaffaqiyatli jamiyat xavfsizligining qiyosiy tahlili, Monreal, 1999 yil*
6. *Jinoyatchilikning oldini olish xalqaro markazi, butun dunyo bo'ylab harakatni ilhomlantirish uchun 100 ta jinoyatning oldini olish dasturi, Monreal, 1999 yil*
7. *Milliy tadqiqot kengashi (AQSh), Politsiyada adolat va samaradorlik: Dalil, Uesli Skogan tomonidan tahrirlangan, Vashington, Kolumbiya okrugi: Milliy Akademiyalar Press, 2004 yil*